

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İTTİHAT VE TERAKKİ PARTİSİ İLE ERMENİ ÖRGÜTLERİNİN İLİŞKİSİ (Sun’i İttifaktan Tabii İhtilafa Dönüşen Yol)

Hanifi Tosun*

Öz

İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), Meşruti bir yönetime geçme sürecinde Osmanlı azınlıklarıyla ittifaka girmiştir. II. Meşrutiyet’in getirmiş olduğu atmosferi; İttihatçılar vatanı kurtaran reçete olarak görürken, Ermeniler ise özerklik hatta bağımsızlığın yolu olarak algılamıştır. Amaçları birbirinden farklı olan bu iki yapının ittifaklı süreci ile karşılıklı beklentilerinin ne olduğu ve ne elde ettikleri önemli bir sorudur. Her iki yapıya ilişkin çok sayıda çalışma olsa da bunların birbirleriyle olan ilişkilerinin dönemin iç ve dış dinamikleriyle birlikte ele alınması ayrı bir önem arz etmektedir. İttihat ve Terakki Merkez Komitesi, devletin dağılmasını önlemek amacıyla “Osmanlı Milleti” anlayışını öne çıkarmıştır. Meşrutiyetinin yeniden ilanını ve II. Abdülhamid yönetimine son verilmesini çözüm olarak gören İTC ve Taşnaksutyun Cemiyeti ittifak kurmuşlardır. II. Meşrutiyet sonrası yaşanan yapısal ve siyasal birçok değişimle birlikte oluşturulan bu ittifak; inişli çıkışlı bir süreç geçirerek 1913 yılına kadar devam etmiştir. Çalışmada Ermenilerin örgütlü hali olarak ortaya çıkan Taşnaksutyun Partisi ile kendisini Osmanlı unsurlarının temsilci olarak gören İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki ilişkileri, dönemin iç ve dış siyasetiyle birlikte inceleyerek, II. Meşrutiyet düzleminde ortaya koymak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Jön Türkler, Ermeniler, Taşnaksutyun, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC).

* Hanifi TOSUN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Doktora Öğrencisi, Mail: hanifi_tosun23@hotmail.com, hanifi.tosun@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8176-8924>.
Bu makaleye atıf için: Tosun, Hanifi. (2023). II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Partisi ile Ermeni Örgütlerinin İlişkisi (Sun’i ittifaktan tabii ihtilafa dönüşen yol), SDE Akademi Dergisi, 4(1), 1-33

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS AND ARMENIAN ORGANIZATIONS DURING THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA (The Way From Artificial Alliance To Natural Conflict)

Hanifi Tosun

Abstract

The Committee of Union and Progress entered into an alliance with the Ottoman minorities in the process of transitioning to a constitutional government. II. The atmosphere brought by the Constitutional Monarchy; While the Unionists saw it as a recipe that saved the homeland, the Armenians perceived it as the way of autonomy and even independence. It is an important question what are the mutual expectations of these two structures, whose aims are different from each other, and what they achieve with the alliance process. Although there are many studies on both structures, it is of particular importance to consider their relations with each other together with the internal and external dynamics of the period. The Committee of Union and Progress put forward the concept of the "Ottoman Nation" in order to prevent the disintegration of the state. The re-declaration of the Constitutional Monarchy and II. The CUP and the Dashnaksutyun Society, which saw the end of Abdulhamid's rule as a solution, formed an alliance. II. This alliance, which was formed with many structural and political changes after the Constitutional Monarchy; It continued until 1913 by going through a process of ups and downs. In our study, we examine the relations between the Taşnaksutyun Party, which is the organized state of the Armenians, and the Union and Progress, which sees itself as the representative of the Ottoman elements, together with the domestic and foreign politics of the period. It is aimed to reveal on the level of constitutional monarchy.

Keywords: II. Constitutionalism, Young Turks, Armenian, Alliance-Diffrence, Committee Of Union and Progress.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu açısından 19. ve 20. asrın ilk çeyreği modernleşme ve düşünce hareketlerinin ivmelendiği, eskiyi ihya etmenin ötesinde yeni bir düzen yaratma amacıyla iktidarın ilk kez sınırlandırıldığı ve az sayıdaki yönetici aydın bir grubun, siyasal yenilik çabalarını, kendi hedefleri doğrultusunda denge ve güç siyaseti izleyerek gerçekleştirmeye çalıştıkları bir dönemdir.

Osmanlı monarşisine karşı muhalif girişimler; 1887 senesinde Hınçak, 1889 senesinde İttihat ve Terakki, 1890 senesinde de Taşnaksutyun adlı cemiyet-örgütlerin oluşumlarıyla kendisini göstermiştir. Bu yıllarda bilhassa etnik temelli Ermeni muhalif grupların İmparatorluktan ayrılmayı hedefleyen programları vardı. Söz konusu hedef Ermeni muhalif yapıları, İmparatorluğun birçok bölgesinde silahlı terörist eylemlere kadar götürmüş, fakat bu yöntemle amaçlarına ulaşamayacaklarını idrak ettiklerinde bu durum onları diğer muhalif örgütlerle iş birliğine gitme stratejisi izlemeye zorlamıştır.

II. Abdülhamid yönetimi karşıtlığındaki ilk önemli toplantı 1902 senesinde Paris'te yapılmıştır. Fakat söz konusu toplantıdan istenilen sonuç elde edilmediği gibi, toplantıya katılanlar arasındaki görüş farklılıkları daha da derinleşmiştir. Monarşi karşıtlığında Türk ve Müslümanların temsilciliğini üstlenen İTC, bu kongrenin ardından; “Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti” düşüncesini savunan Prens Sabahattin’in liderlik ettiği liberal grup ile Ahmet Rıza’nın liderlik ettiği “Terakki ve İttihat” cemiyeti olarak faaliyetlerine devam etmiştir.

Genç aydınların II. Abdülhamid yönetimine karşı bir muhalefet hareketi olarak ortaya çıkan İttihatçılığın, 1908 sonrasında tedricen siyasal iktidarda olduğu dönemde, idari ve siyasi alanlarda birçok mühim değişiklikler yaşanmıştır. İmparatorluktan yeni bir Türk devletinin inşası yolunda en kilit aşamalardan biri olan II. Meşrutiyet’in ilanı, Türk siyasal hayatında köklü değişimler yaratmıştır.

Bu süreç içerisinde İttihatçılar; birbirinden farklı etnik ve dini yapının olduğu birçok unsurdan oluşan bir imparatorluğu ayakta tutmak, me-

deniyet ve terakki üzerinden temel bireysel hakları güvence altına almak, hükümetin keyfilğini sınırlandırmak, hukukun esas alındığı bir devlet anlayışını uygulamak amacıyla ilk olarak Osmanlıcılık ideolojisini izlemiştir. Bu siyaset çerçevesinde de Ermeniler ile inişli çıkışlı bir ittifak süreci yaşanmıştır. İttihat ve Terakki ile Ermeniler arasında özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra karşılıklı beklentilerin ne olduğu ve bu beklentilerin ne kadarının karşılandığı merak edilen bir konudur.

İkinci Meşrutiyet

Yirminci yüzyılın başlarında dahili ve harici birçok meseleyle meşgul olan Osmanlı Devleti, eski gücünden çok uzak bir görüntü sergilemektedir. II. Abdülhamid muhalifliğinde gelişen tepkiler giderek artmaktadır. Rumeli'de, gerçekleştirilecek reformları tartışmak amacıyla 8-9 Haziran 1908 günlerinde Reval'de toplanan güçlü devletlerin (düvel-i muazzama), Osmanlı Devleti'nin işlerine dahil olabilmeleri ihtimalinden kaynaklanan şüphe, yeniden meşruti bir yönetim anlayışına geçişi hızlandıran önemli sebeplerden olmuştur (Sencer, 1984:60).

Rumlar, Bulgarlar, Sırp lar ve Ulahlar; Romanya, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'dan aldıkları destekle, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra buldukları alanlarda bağımsızlık amacı gütmeye başlamışlardır. Bahsi geçen ülkelerden ihtilal komite ve çeteleri hızlıca Makedonya'ya geçmiş ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu durum karşısında vatan müdafaasında olan Türk askerleri II. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde, çok çetin mücadeleler vermiş, devleti, içinde bulunduğu korkunç durumdan kurtarma yolunda can vermişlerdir (Kuran, 1959:471).

Reval görüşmelerinde bu sebeple gündeme alınan Makedonya konusunu Sultan II. Abdülhamid'in önemsemeyen tavrını¹ protesto etmek ve meşruti yönetime geçmek amacıyla Kolağası² Niyazi Bey'in dağa çıkması

1 Reval görüşmelerinde gündeme alınan Makedonya'daki olumsuz tabloya karşılık Abdülhamid'in Hristiyan vali ataması İttihatçılar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bkz. Ahmet Bedevi Kuran, "İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler".

2 Kolağası, yüzbaşılıkla binbaşılık arasındaki rütbenin adıdır. Sol kolağası, Sağ kolağası olmak üzere iki derece idi... bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, cilt II, MEB

(Kuran, 1959:464-465) ve akabinde iktidar karşıtlığı noktasında halk desteği araması, aynı süreçte Binbaşı Enver Bey'in Makedonya'da girişimlerini hızlandırması II. Meşrutiyet'e neden olan önemli gelişmelerdendir.

1.1. İkinci Meşrutiyet'in İlanı

Osmanlı İmparatorluğundan yeni bir Türk devletinin inşası yolunda en kilit aşamalardan biri olan II. Meşrutiyet, 23 Temmuz 1908'de, 1876 tarihli Kânûn-i Esâsî'nin tekrardan yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. II. Meşrutiyet'i, meclisin yeniden açılması ya da Kânûn-i Esâsî'nin yeniden uygulanması olarak basite indirgemek, Meşrutiyet'in Türk siyasal hayatında yarattığı köklü değişimleri görmeyi engelleyecektir.

1908 tarihli ve çok büyük oranda İttihatçuların girişimleri neticesinde ilan edilen ve iktidarı her yönüyle etkileyen devrim hareketiyle, II. Abdülhamid'in mutlakiyetçi yönetim anlayışı terk edilmiş; İttihatçılar, çağdaş ve merkezi bir devlet yapısı düşüncesinde, iktisadi, siyasal, toplumsal alanda faaliyetlerini sürdürmeye çalışmışlardır (Kansu, 2017:2).

İkinci Meşrutiyet'le birlikte Türk siyasi hayatında, farklı fikirlerin öne çıktığı birçok siyasi örgütlenme oluşturulmuş ve 1908 senesinde çok partili Türk siyasi hayatına giriş yapılmıştır (Kuran, 1959:499). Çok partili hayat, temsil ve seçim kavramlarının giderek daha fazla kamuoyunun gündeme gelmesi anlamına gelecektir.

İkinci Meşrutiyet sonrası İttihatçı yönetim, 1876 tarihli Kânûn-i Esâsî'de demokratik bir yönetime geçişi hazırlama anlamında birçok değişiklik gerçekleştirmiştir. İrade-i Milliye anlayışını anayasal düzeyde hayata geçirmek isteyen iktidar, devlet mekanizmasını daha işlevsel kılabilmek için devlet organlarını birbirinden ayırma yöntemine başvurmuştur (Sencer, 1984:60).

1877 yılında düzenlenen seçim kanunu yeniden gündeme alınmış, Milletvekilleri Seçimi Geçici Kanunu ismiyle ilan edilmiş, sadrazamlık

makamına Sait Paşa atanmıştır (Tunaya, 1998:38). 1908 senesi Kasım ve Aralık aylarında yapılan seçim sonrası oluşan meclis çoğunluğunu İttihat ve Terakki Cemiyeti oluşturmuştur. Seçimlerde; 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 5 Yahudi, 8 Slav milletvekili mecliste yer bulmuştur.³ Bütün etnik unsurları Osmanlı birliği altında toplamayı hedefleyen İTC'nin, Osmanlılık anlayışı çerçevesinde Ermeni yapılarla olan işbirliği bu seçimde de gerçekleşmiştir. Bu seçimlerde 12 Ermeni,⁴ İTC kadrolarından meclise girmeyi başarmıştır.

Buldukları bölgelerde azınlıkta olduklarını bilen ve Meşrutiyetin getirmiş olduğu atmosferden beslenmeyi hedefleyen Taşnak Partisi, bağımsız bir Ermenistan düşüncesi için anahtar olarak gördükleri Meşrutiyeti ve İTC'yi desteklemiştir. İTC kadrolarından mebus seçilen Pastırmacıyan⁵ bu durumu; *“Er geç Türklerle kozlarımızı paylaşacağımız açıktı. Bu yüzden var gücümüzle halkımızın meşru müdafasına hazırlanmaya başladık. Bu arada tüm dikkatlerini Makedonya'ya odaklamış Osmanlılara karşı saldırgan bir tutum izlemekten kaçınıyorduk. Bunu tercih ettiğimizden değil, Abdülhamid rejimi sırasında vilayetlerimiz iliklerine kadar sömürülmüş olduğundan, biraz huzura ihtiyacı duyduklarından dolayı kaçınıyorduk... İşte bunun için biz Taşnak mebusları 1912'ye kadar Osmanlı meclisindeki Jön Türk yönetimine karşı güçlü bir muhalefet yapmadık.”* sözleriyle anlatmıştır (Tuygan, 2009:201-202).

İTC Osmanlılık ideolojisi ile tüm İmparatorluk coğrafyasını içinde bulunduğu durumdan kurtarmayı hedeflerken büyük bir karmaşa içindeki Balkanlar'da dahi bu hedefine ulaşamamıştır. 93 Harbi sonrası alevlenen İTC ve Taşnaksutyun'un sun'i ittifakı; özellikle Balkan Harplerinin ardın-

3 Konu hakkında detaylı bilgi bağlamında bkz. Ahmad F-Rustow, D. A. *“İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918”*, Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, c. IV, V, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1976.

4 İstanbul: Krikor Zohrap, Bedros Hallacıyan, Tekirdağ: Agop Babikyan, Agop Boyacıyan, Halep: Artin Boşgezenyan, Adana: Hamparsun Boyacıyan, İzmir: İstapan İspartalian, Muş: Kegam Dergarabetyan, Sivas: Dr. Nazaret Dagavaryan, Van: Vahan Papazyan, Erzurum: Ohannes Varteks, Karekin Pastırmacıyan.

5 Karekin Pastırmacıyan, Meşrutiyet öncesi Osmanlı Bankası baskınını planladığı gibi Meşrutiyet sonrasında da hem Rus ordusunda görev alıp hem de Ermeni gönüllü birliklerini örgütleyerek Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele etmiş on binlerce Müslümanın kanının dökülmesinde rol oynamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Fikrettin Yavuz, *“Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü 1896 Osmanlı Bankası Baskını”*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Sayı:28, Ankara, 2015.

dan Ermeni meselesi üzerinden Rusya başta olmak üzere güçlü devletlerin yeniden 61. maddeyi gündeme getirmesi, Ermeni örgütlerin Anadolu'nun birçok yerinde terör eylemlerine devam etmesi vb. sebepler sonucunda tabii ihtilafa dönüşmüştür. Başlangıçta İttihad-ı Anasır düşüncesiyle hareket eden İTC, artık Türkçülük fikriyatı ile milli bir devletin inşası yolunda hareket etmeye başlamıştır.

1.2. 31 Mart Hadisesi

Tarihimizde 31 Mart Hadisesi olarak kabul edilen 1909 tarihli olay, mutlak monarşiye dönüş arzusuyla padişaha iktidarını geri verme amacıyla yapılan bir hadisedir. Kansu'ya göre İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uzun soluklu mücadelesi neticesinde devlet yönetimine getirdiği anayasal yönetim şeklini yok etmeyi hedefleyen karşı darbe girişimi olarak nitelenen bu durum, yine İttihatçıların bilhassa Selanik'teki Harekât Ordusunun kararlı ve etkin girişimleri neticesinde akamete uğratılmıştır (Kansu, 2017:75). Ancak Cemil KOÇAK gibi bazı tarihçiler bu hadiseyi ordu içi bir çatışma, anlaşmazlık olarak görürken, bazıları da İTC'ye karşı Ahrar Fırkası'nın tarikatları kullanarak iktidar değişikliği hedeflediği bir hareket olarak görmektedir.

Hadisenin devam ettiği günlerde İstanbul hükümeti neredeyse işlevsiz hale gelmiş, İttihatçıların önde gelen isimleri bile görünmez olmuştur (Kuran, 1959:513-515). 31 Mart Hadisesi sonrasında II. Abdülhamid yeniden eski gücüne büyük oranda kavuşmuştur (Kansu, 2017:75).

Vaziyet belirtilen şekilde devam ederken askerlerin söz konusu isyana karşı liberal devlet yapısını muhafaza yolunda Prens Sabahattin Enver Bey'le bir araya gelerek, ilk adımı atmışlardır. Prens Sabahattin o dönemde yayınladığı iki bildiri; dinin devlet işlerine alet edilmemesi gerektiğini, şeriatın cinayetle savunulmayacağı düşüncesini halka ve askerlere iletmiştir.

Hareket ordusunun İstanbul'a gelme süreci çok hareketli geçse de sonunda ordu şehre girmiş ve isyan bastırılmıştır. (Ahmad, 2010:67). Bu su-

retle karşı-devrim olarak nitelendirilen darbe girişimi; İttihat Terakki'nin potansiyelini göstermesi açısından turnusol özelliği göstermiştir.

31 Mart Vakası ile birlikte İTC, âdem-i merkezîyet anlayışını benimseyen grupla ayrılmış ve cemiyetin, siyasi amaçlarını netleştirerek yönetimdeki pozisyonunu tekrardan değerlendirmeye açmıştır. Ayaklanma, Üçüncü Ordu birliklerince başarıyla akamete uğratılınca İTC, siyasal muhaliflerine ve rakiplerine karşı pozisyonunu kuvvetlendirmiştir.

31 Mart Vakasından sonra Osmanlı tarihinde padişahların mutlak idaresi sona ermiş ve siyasal partilerin ve fikirlerin egemenliği başlamıştır. Son iki padişah, siyasetçilerin ve askerlerin yönettiği ülkede onların kararlarını tasdikten öteye ciddi bir icraata sahip olmadığı gibi güçlü bir kişiliği de yansıtmamışlardır.

2. II. Meşrutiyet Öncesi Jön Türk-Ermeni Birlikteliğine Giden Süreç

Fransız İhtilalinden sonra ortaya çıkan modern milliyetçilik fikirlerinin 19. yüzyılda Balkanlar'dan başlayarak Osmanlı bünyesine girmesiyle birlikte, İmparatorluğun kendine has geleneksel toplum yapısı ve ilişkisi bozulmaya başlamıştır. Sırp, Yunan ve Bulgar isyanları sonrası devlet sadece askeri değil, hukuki ve siyasi tedbirlere başvurursa da söz konusu isyanlar sonrasında geleneksel toplum fikrinden farklı olarak yeni bir hukuki düze arayışları başlamıştır.

1839 tarihli Tanzimat'la⁶ birlikte; Türk, Ermeni, Arap, Yunan, Arnavut, Bulgar fark etmeksizin Osmanlı vatandaşlığı etrafında bu üst kimliğe bağlı olarak yaşamayı yani “İttihad-ı Anasır”ı ifade eden bir anlayış gelişmiş ve parlamentoda da kendini göstermiştir.⁷ Devletin parçalanacağı endişesiyle hareket eden İTC de resmi yayın organı olan Şura-yı Ümmet'te “Osmanlı Milleti” kavramını vurgulamıştır.⁸

6 Türk demokrasi yolculuğunun ilk adımı olarak kabul edilen Tanzimat; bir toplumun kurumlarıyla, gelenekleriyle, devlet adamlarıyla kaçınılmaz bir yazgıya doğru ilerlediği, karanlığın ve gaffetin yanında fazilet ve aydınlığın ortaya çıktığı, çöküşle ilerleyişin mücadele ettiği, İmparatorluğun Batı'nın etkilerine resmen açıldığı, devlet eli ve yasa yoluyla siyasal ve sosyal reformlar ile resmen yerleştirilmesine çalışıldığı devir olarak nitelendirilebilir.

7 I. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı parlamentosunda gayrimüslim her unsurdan milletvekili olduğu gibi 9 Ermeni milletvekili de bulunmaktadır.

8 Mesela bkz. Şura-yı Ümmet, Birinci Sene, No:4, 23 Mayıs 1902, s.1.

1876 tarihli Kanun-ı Esasinin ardından yaşanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi olarak da bilinir) hem sonuçları itibariyle hem de İTC ile Taşnaksutyun arasındaki ittifakın başlaması noktasında önemli bir yere sahiptir. 1878 Rus Harbinin mağlubiyetle sonuçlanmasının ardından Osmanlı Devleti güç kaybetmiş, Balkan ulusları Rusya'dan aldıkları destekle kendi milli devletlerini kurmuş ya da güçlenmişlerdir. Benzer bir sonucu isteyen Ermeniler de ayrılıkçı taleplerde bulunmuşlardır. Ermenilerin otonomi ve muhtariyet talepleri hem Rusya hem de İngiltere, Almanya, Fransa gibi ülkeler açısından coğrafyadaki varlıklarını meşrulaştıran bir aktör pozisyonunda değerlendirilerek 1878 Ayestefanos Antlaşmasınının 16. aynı tarihli Berlin Kongresinin ise 61. Maddelerinde yer bulmuştur.

Ayestefanos Antlaşmasınının 16. maddesindeki “*Osmanlı Devleti, Ermenilerin buldukları bölgelerde ıslahat yapacak ve Ermenileri Kürt ve Çerkez saldırılarına karşı koruyacaktır.*” hükmü Ermenileri öne çıkarmıştır. Ancak bu antlaşmanın Rusya'yı Balkanlarda hâkim güç pozisyonuna getirmesi Batılı büyük devletleri endişelendirmiştir.⁹ Özellikle İngiltere'nin girişimleriyle antlaşma imzalanmayarak, Berlin'de yeni bir kongre toplanmış ve kararlar alınmıştır. Söz konusu kararlar, Ermeniler açısından Rusya'dan farklı olmamakla beraber: “*Babiali Ermenilerle meskûn vilayetlerde mahalli ihtiyaçların lüzum gösterdiği tensikat ve ıslahatı vakit geçirmeksizin tatbik etmeyi ve Çerkezlerle Kürtlere karşı oraların güvenliğini sağlamayı deruhta eder.*” şeklinde 61. madde olarak belirlenmiştir.¹⁰ Aynı maddeye göre “*Vilayet-ı Sitte*”¹¹ yani doğudaki altı Osmanlı ilinde Ermeniler lehine reform yapılması istenilmiştir.

9 Rusların, Bulgaristan üzerinden sıcak denizlere inme gayesini icra etme potansiyeli, coğrafyadaki diğer devletlerin menfaatlerine zarar verebilir, Rusya İngiltere'nin sömürüsü durumunda olan Hindistana varabilir hatta Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i ilhak etme hayali engellenebilirdi.

10 Berlin Antlaşmasınının 61. Maddesinin bir fıkrasına göre: “*Babiali bu yoldaki tedbirlerini onların tabikine nezaret edecek büyük devletlere muayyen zamanlarda bildirecektir.*” hükmü ile Osmanlı'nın içişlerine net bir şekilde dahil olunmaktadır. Söz konusu maddeler coğrafi bir sınır çizmediği için, büyük Ermenistan düşüncesini, Ermeni nüfus sayısını olabildiğince abartmayı, Müslümanları topraklarından çıkartarak etnik dönüşüm gerçekleştirme fikrini tetiklemiştir.

11 Altı vilayet: Diyarbakır, Van, Erzurum, Bitlis, Sivas ve dönemdeki adıyla Harput günümüzdeki adıyla Elazığ'dır. Ancak bu altı ilin o dönemki sınırları günümüz illerinin yaklaşık 20'sinin sınır genişliğine tekabül etmektedir.

1903 yılından sonra Ermeniler üzerinde hızla nüfusunu artıran Taşnaksutyun, yalnızca Türkiye'deki Ermenilerin değil, bütün Ermenilerin bağımsızlığı için mücadele ettiğinin propagandasını, Sultan II. Abdülhamid'e varan suikast ve terör eylemleri ve Sason isyanı dahil birçok isyanı örgütleyerek kitle desteğini giderek artırmıştır.¹² Tüm bu gelişmelere rağmen İTC, İmparatorluğun çözülmesinin önüne geçmek, meşrutiyeti yeniden ilan ettirmek ve II. Abdülhamid'i tahttan indirmek amacıyla Taşnaksutyun ile sun'i bir ittifak kurmuştur.

2.1. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Muhalif Ermeni Komiteleri

19. Asırda Ermeniler arasında gelişen aydınlanma hareketi, Ermenilerin Rönesansı şeklinde ifade edilen iki farklı kaynaktan beslenmiştir. Bunlardan biri, Ermeni rahiplerin geliştirdiği Mekhitarist Öğreti iken diğeri, 19. asra damgasını vuran Fransız ve Rus Devrimlerinin sosyo-siyasi kavramlarının Ermeni okur-yazarlar arasında yer bulmasıdır (Şavlı, 2012:148).

Avrupalı devletlerin 1878 Berlin Antlaşması ile uygulamaya çalıştığı Ermeni Islahatı maddesinden beklemedikleri sonucu alamayan Ermeniler, Rum ve Bulgar bağımsızlık girişimlerindeki başarılı neticelerden etkilenerek 1880 sonrası örgütlenme faaliyetlerini hızlandırmışlar ve Doğu Anadolu ile yurt dışında çok sayıda gizli cemiyet oluşturmuşlardır (Günay, 2015:19).

Çok sayıda cemiyetin birleşmesi sonucu kurulan Ermeni Birleşik Cemiyeti, bağımsız bir devlet kurma amacını gerçekleştirmek amacıyla etnisi-te fark etmeksizin bütün Ermenileri bir araya getirmiştir. Bu gizli cemiyetler, 1862-65-75-78-79'da Zeytun¹³, 1862 senesinde Van, 1863 senesinde

12 Jön Türkler zaman zaman yayın organı olan Şura-yı Ümmet'te ortak vatan kavramı üzerinden, Ermenilerin şiddet içeren eylemlerini reddettiklerini, siyasi zeminde rejim karşıtı bir noktada ortak hareket etmeyi teklif eden yazılar yayınlamıştır. *Nitekim "Ermeni Meselesi"* başlıklı bir yazıda: "*Osmanlılar! Ermeniler hukuklarını, adaleti isterlerse veriniz! Eğer istiklal muhteriyet-i isterlerse her fedakarlığı göze alarak katiyen vermeyiniz!*" şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. Şura-yı Ümmet, Üçüncü Sene, No:57, 13 Ağustos 1904, s.1.

13 Ermenilerin bağımsızlık hayalini gerçekleştirme noktasında ayrı bir önem atfettikleri Zeytun'da çok sayıda isyan meydana gelmesi; Zeytun bölgesinin Ermeniler açısından hem tarihi değer hem de nüfus yapısı bakımından uygunluğu nedeniyle asla tesadüf değildir. Yıllarca süren Zeytun meselesinin Osmanlı Devleti'nin haricinde 3 ayrı ana aktörü vardır. Bunlar İstanbul Ermenileri, İngiltere ve Rusya'dır. İstanbul Ermenileri ile İngiltere'nin çıkarları Osmanlı Devleti ile çalışmakta, aynı zamanda Rusya'da istenilen siyasi istikrarsızlık ile

Muş, 1865'te Çarsacak'ta meydan gelen Ermeni ayaklanmalarında önemli rol almışlardır.

2.1.1. Armenekan Komitesi

İlk kurulan Ermeni komitesi olan Armenakan Partisi, ihtilalci faaliyetleri amaç edinen ve Ermenileri kendi kendilerini idare edecek bir siyasi şekle dönüştürmeye çalışan bir Ermeni siyasi partisidir.

Komitenin kuruluş gayesi; Ermenileri ihtilal yöntemiyle kendilerini idare edecek politik şekli sağlamak, bağımsız bir Ermeni devletini kurmak için silahlı ve siyasi örgütlenmelerle kitle desteğini elde etmektir (Nalbadian, 1963:96). Ermenileri tek çatı altına almak, onlara askeri disiplin ve silah eğitimi vererek gerilla gücü oluşturmak bilahare Ermeni halkını genel bir harekete hazırlamak temel amaç olmuştur (Gürün, 1985, s.129). Bu tür girişimlerin arkasında yatan amaç açıktır ki bir Ermeni devleti kurmaktır.

2.1.2. Hınçak Komitesi

Türkiye ve İran'da kurulan ilk sosyalist parti özelliği taşıyan Komite, Avrupa'da eğitim görmüş ve zengin ailelerin çocukları olan yedi Rusya Ermenisi tarafından Cenevre'de kurulmuştur. Hınçak Komitesi, kurucu kadrosu ile benimsediği teori bakımından Marksist olarak kabul edilmektedir (Nalbadian, 1963, s.44). Komitenin öncelikli hedefi, Doğu illerinde bağımsız Ermeni devleti kurarak, söz konusu devleti İran ve Rus Ermeni sahasıyla birleştirmektedir (Öke, 1996:115).¹⁴

de örtüşmektedir. Osmanlı Devleti'nin zaman zaman askeri müdahaleleri, zaman zaman da taleplere karşılık vermesi, tamamen batılı devletler ile Rusya'nın içişlerine karışmasını önlemeye yöneliktir. Bu durum Rus Genel Kurmay Başkanlığının belgelerinde de ifade edilmektedir. Bkz. Rusya İmparatorluğu Halep Konsolos Sekreteri, Nadvorniy Sovetnik Lundekvist'in Kafkasya Askeri Bölge Karargâh Başkanına Gönderdiği Gizli Mektuba Ek Olarak Yazılan Not (10 Ekim 1879) Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi, Fond 401, Liste 3, Dosya 78, Yaprak 153-165b'den naklen Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri), haz. Mihail Bashanov, çev. İlyas Kemalöglü, Ankara, TTK Yay., 2019 belge2, s.37.

14 Komitenin parti programı için bkz. Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, Ankara, TTK Yayınları. 1985, s.130-131.

Komite, Londra'da Ermenice çıkarmış olduğu gazete üzerinden fikirlerini yayarak taraftar kitlesini artırmıştır. Anadolu'da birçok ilde örgütlenmesini oluşturan komite, İstanbul ve Anadolu'nun birçok ilinde ayrılıkçı isyan eylemleri gerçekleştirmiştir. Nitekim Sason İsyanı, Babıali Gösterisi ve Zeytun İsyanı bu açıdan öne çıkmaktadır.

2.1.3. Taşnaksutyun Komitesi

1890 senesinde Tiflis'te Hınçaklardan memnun olmayan Ermeniler Troşak adlı bir cemiyet oluşturmuş ardından Rus ve Gürcü örgütlerle bir araya gelerek Taşnaksutyun isimli yapıyı kurmuşlardır. Taşnaksutyun Ermenicede "federasyon" anlamına gelir. Çünkü örgüt özellikle Rusya'daki Ermeni örgütleri başta olmak üzere birçok örgütün birleşmesinden oluştuğundan bu adın verilmesi uygun görülmüştür (Gürün, 1985:191).

Komitenin öncelikli hedefi, ihtilal yöntemiyle bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktır. Bu amaç doğrultusunda; Van'daki Armenekan ve Hınçak Ermeni örgütlenmeleri ile Tiflis'teki Genç Ermenistan'ı birleştirme, Osmanlı vilayetlerine çeteler yerleştirme, Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Ermenileri silahlandırma ve eğitime, taraftar toplayarak ihtilal çıkarmak bilahare bağımsızlık elde etmek yöntemini benimsemiştir.

Komitenin sloganı "*Türk'ü ve Kürd'ü nerede hangi şartlarda görürsen öldür. Gericileri, sözünden dönenleri, Ermeni Haftiyelerini, hainleri öldür, intikam al*" şeklindedir. Hınçak ve Taşnak Komitelerinin amaç ve faaliyetleri birbirine paralellik göstermektedir. Her iki örgüt de amacını silahlı mücadele ekseninde oluşturmuştur. Osmanlı yöneticileri tarafından bu durum asla kabul edilebilir değildir. Söz konusu durum II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası için de aynıdır. Nitekim Jön Türklerin birçoğu Ermenilerin özerklik taleplerini, ayrılıkçı tutumlarını ve davranışlarını devletin parçalanmasına neden olacak bir hedef olarak görmüştür (Günay, 2015:22-23). Amaca giden yolda her türlü yola başvuran Taşnaksutyun Komitesi, dış güçlerin ilgisini ve desteğini çekmek ve bağımsızlık talebini meşrulaştırmak için sadece Türkleri değil Ermenileri de hedef alan saldırılar gerçekleştirmiştir (Ataöv, 1985:294).

Taşnaksutyun ve diğer Ermeni komiteleri, terör saldırılarını bir yöntem olarak benimseyerek; bağımsız bir devlet kurma yolunda bölgedeki Müslüman-Türk çoğunluğu öldürerek ya da buldukları topraklardan çıkartarak sayılarını ve etkinliklerini azaltmayı hedeflemektedir. Bilahare kendi nüfusunu artırmayı ve gerçekleşen olayları “*Ermeni katliamı*” şeklinde propaganda yaparak Ermeniler lehine Avrupalı devletlerin siyasi ve askeri desteğini almayı amaçlayan politikalar yürütülmüştür (Sarınay, 2006:258).

Ermenilerin çıkardıkları isyanlarda uyguladıkları şiddete “kendilerini savunma amacıyla” şiddete başvurdukları propagandası bölge illerinde etkili olmuş ve Ermenilerle Kürt ve diğer Müslüman gruplar arasında çatışmalar yaşanmıştır. Söz konusu terör eylemlerinde kullandıkları silahları Rusya ve İran üzerinden temin etmişlerdir (Lewy, 2012:38).

Osmanlı İmparatorluğu karşıtlığında oluşturulan Ermeni muhalif örgütlenmelere ilişkin gerekçe olarak bazı tarihçiler; II. Abdülhamid dönemindeki toprak meselesi, müsadere, silahlı aşiret baskıları, çifte vergilendirme ve Ermenilerin iskân noktaları gibi gerekçeleri gösterebilir de bu örgütlerin birçoğunun Osmanlı sınırları ötesinde kurulduğu bilinmektedir (Günay, 2015:25). Nitekim Tiflis’te kurulan Taşnaksutyun örgütünün fikir ve faaliyetleri hem Rus hem de Osmanlı Ermenileri arasında hızla yayılmış ve Ermeni milliyetçiliğinin gelişimi noktasında önemli işlev sağlamıştır.

2.2. İttihat ve Terakki Partisi ile Ermeni Komiteleri Arasındaki İlişki

İTC Merkez Komitesi, Osmanlı vatandaşı olan Rum ve Bulgarların ayrılıkçı hareketlerinden sonra Ermenilerin de bağımsız bir devlet kurma yolundaki hayallerinin farkındaydı. Mevcut yönetimin söz konusu ayrışmaları önleyemeyen politikalarını oldukça riskli bulan İTC hem millet içindeki ayrışmayı engellemek hem de bu durumun tetikleyeceği dış müdahalelerin önüne geçmek amacıyla İttihad-ı Anasır fikriyatını pratiğe dönüştürme çabası içinde olmuştur.

Yurt dışındaki Jön Türkler ile Ermeni örgütlerinin ilk görüşmeleri 1890'lı yılların başına dayanmaktadır. Jön Türklerin Paris'te bulunan örgütlenmesinin lideri durumundaki Ahmet Rıza ile Devrimci Hınçak Partisi'nin önde gelenleri arasında çok sayıda görüşme gerçekleşse de Türk ve Ermeni örgütlenmelerinin amaç ve düşüncelerinin örtüşmediği daha o dönemde açıkça görülmüş, ancak II. Abdülhamid karşıtlığı noktasında bir araya gelinme mecburiyeti noktasında yüzeysel bir birliktelik oluşmaya başlamıştır.

Bu dönemde İTC üyeleri, II. Abdülhamid yönetimine son vermek ve anayasayı yeniden yürürlüğe koymak için devrimci bir yöntemden ziyade barışçıl yöntemleri savunmuşlardır. Ancak örgütlü yapısını giderek güçlendiren ve dış desteğini artıran Osmanlı Ermenilerinin, Berlin Antlaşmasında yer alan 61. madde üzerinden eylemlerini meşrulaştırma çabaları İTC bünyesinde ciddi ölçüde rahatsızlık oluşturmaya başlamıştır.

İttihatçılar, Ermeni komitelerinin bu madde üzerinden özerklik hatta bağımsızlığı ön gören girişim ve söylemlerinden vazgeçmeleri koşuluyla meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi noktasında ortak mücadele teklifi iletilmişlerdir (Hanioğlu, 1985:190-210).

II. Abdülhamid yönetimini baskıcı olarak niteleyen muhalif gruplar, etnik köken ya da siyasi fırka farklılığını göz ardı ederek sadece Abdülhamid idaresini sona erdirmek adına bir araya gelebiliyorlardı. Jön Türklerin tüm bu etnik gerilimlerin yaşandığı dönemde bile bir araya gelmelerinin arkasında tüm öfkelerini ve yaşadıkları tüm sorunları despot bir hükümdar olarak tanımladıkları II. Abdülhamid'e atarak rahatlatma gibi bir savunma mekanizmasının olduğunu düşünmek gerekir. Bu da aslında uzun vadeli etno-stratejik bir bakış açısının var olduğunu söylemenin çok da mümkün olmadığını göstermektedir.

Jön Türklerin yine de birlikteliği bazı şartlara dayandırdıkları hususunu ihmal etmemek gerekir. Temelde Osmanlılık üzerine oturan bu şartları şöyle sıralamak mümkün; Ermeni örgütlerin güçlü devletlerin müdahil olmalarını kabul etmemeleri, İTC ile birlikte hareket edip rejim karşıtı propaganda yapılması, barışçıl girişimlerle mücadele gerçekleştirmeleri idi.

Ancak Ermeni örgütlerin sonuç elde etmek için barışçıl girişimleri desteklemediği; İttihatçıları yalnızca beyanname yayınlamakla itham etmeleri ve 20 Ocak 1897-31 Mayıs 1898 tarihleri arasında padişahın katlini de içeren ihtilalci çağrılarında anlaşılmaktadır. Bu davetin (Sultanın katli) karşılığı yöneticiye itaat kültürü atmosferi içinde yetişen Jön Türkler'de elbette ki farklı bir etno-dini siyasi kültüre sahip Ermenilerden farklı olacaktır.

2.3. 1902 Jön Türk Kongresi

II. Abdülhamid karşıtlığıyla hareket eden Osmanlı muhalefet hareketi dağınık bir görüntü çizmekteydi. Etnik yapı fark etmeksizin hürriyet için mücadele eden herkesin dahil olacağı bir Jön Türk Kongresi için çabalar sürdürülmekteydi. Jön Türkler arasındaki anlaşmazlıkların var olması ve hizipleşmeye varan bölünmeleri, kongrenin gerçekleştirilmesine engel teşkil etse de uzun süren girişimler neticesinde Osmanlı Devleti'ni oluşturan tüm etnik unsurların temsil edildiği 1902 tarihli Jön Türk Kongresi ilk kez yapılmıştır (Zurcher E. J., 1995:133).

Osmanlı muhalefeti 1902 tarihli ilk Jön Türk kongresinde birliktelik oluşturamasa da bu kongre, bütün Osmanlı unsurlarının temsil edildiği ve Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra devam edecek siyasi kutuplaşmanın ilk önemli işareti olmuştur (Günay, 2015:45).

Ortak paydaları II. Abdülhamid karşıtlığı olan birçok etnik unsurdan yaklaşık 50 kişinin katılımıyla başlayan Kongre, ilk olarak Jön Türk girişimlerini destekleyen Fransız M. Lefevre Pountalis'in ikametinde gerçekleştirilmiştir. Kongrenin devam eden diğer görüşmeleri Prens Sabahattin'in ikametinde yürütülmüştür. Kongreye katılanlar arasında, Osmanlı bünyesindeki farklı etnik yapıların haricinde Jön Türklerin ileri gelen isimlerinden Prens Sabahattin, İbrahim Temo ve Nazım Bey de katılmıştır, Kongreye Ermenileri temsilen ise Sisliyan katılmıştır (Karpaz, 1996:37).

Kongreye katılanlar arasında iki farklı konu üzerinden fikir ayrılıkları yaşanmış görüşmelerde oldukça sert tartışmalar yaşanmıştır. Görüş ayrılıklarından ilki İsmail Kemal'in, sadece propaganda ile devrim olmayacağı

askeri müdahalenin de devrimci girişime dahil olması gerektiği önerisidir. Diğer husus ise Ermenilerin, Abdülhamid'in beklenen reformları yapmadığı gerekçesiyle yabancı müdahalesinin gerekli olduğu düşüncesidir.

Yabancı müdahalesi konusu 1902 tarihli kongrenin fikir ayrılıkları açısından temel konusu olmuştur. Ahmet Rıza grubu bunu reddederken, Prens Sabahattin grubu âdem-i merkezîyetçi bir anlayışla bu görüşü savunmuştur. Bu doğrultuda yaşanan aykırı tartışmalar, anayasanın var olmasını savunan muhalefetin bölünmesiyle sonuçlanmıştır (Aşçı, 2019:9).

Ahmet Rıza için ademi merkezîyet demek “*Memleketi ecnebilere satmaktan başka bir şey değil!*” anlamına geliyordu. Yine ona göre Ermeniler, “*Onlar bizden ayrı muhtariyet istiyorlardı.*” tespitinden sonra “*Bizse bütün Osmanlılar için iyileştirmeler istiyorduk; Kanun-i Esasi, Millet Meclisi, herkesi memnun edecekti.*” demektedir (Tunaya, 1988:21).

Taşnaksutyun komitesinin, halkın vergi ödememesi, zorunlu askerliğe karşı çıkılması, gerilla grupları oluşturulması, terör eylemlerinin bireysellikten çıkıp toplu eylemlere dönüşmesi talepleri Ahmet Rıza tarafından sert bir şekilde reddedilmiş tartışmalar iyice alevlenmiştir. İbrahim Temo kongrede; 20 maddelik siyasi hükümler içeren bir metnin, üyelerin çoğunluğunca kabul gördüğünü bazı maddelere Ermeni cemiyetlerince itiraz edildiğini belirterek şu üç maddenin eklenmesini bildirmiştir (Temo, 2009:137).

- “1- Ermeniler, mevcut rejimin değiştirilmesi noktasında İttihatçılarla birlikte bütün girişimlere katılmaya hazırdırlar.
- 2- Bu katılma ve etkinliğin dışında Ermeni örgütleri, kendilerine ait özel ve ayrı çalışmalarını sürdürecektir. Bu etkinlikler şimdiki rejime karşı olup Türkiye'nin sosyal birliğiyle ilgili değildir.
- 3- Ermenilerin özel harekâtı Berlin Antlaşmasınının 61. maddesiyle 11 Mayıs 1885 Muhtırası ve ekindeki ıslahatın derhal uygulanmasını sağlamaya yöneliktir.”

Kongrede, Berlin Antlaşmasında vurgulanan ıslahat meselesindeki hususların bütün Osmanlı vilayetlerinde gerçekleştirilmesi ifade edilirken,

Ermeniler ise 61. Madde üzerinden ıslahat konusunu kendilerine sağlanan ve alınması gereken özel bir hak olarak iddia ederek batılı devletlerin dahil olması gerektiğini savunmuşlardır (Uras, 1976:544). Ermeniler, Rusya'ya yakın olup batılı güçlü devletlerle de iş birliği geliştirerek coğrafyadaki varlıklarını meşrulaştıran bir aktör pozisyonunun olduğu bilinciyle hareket etmişlerdir.

2.4. 1907 Jön Türk Kongresi

Abdülhamid'in mutlakiyetçi yönetimini devirmeye çalışan en önemli yapılar İTC ve Taşnaksutyun yapılanmasıydı. 1907 senesine kadar daha çok İTC'den bağımsız hareket eden Taşnaksutyun örgütlenmesi, Doğu vilayetlerinde etkinliğini giderek artırsa da buna karşı ortaya çıkan Müslüman halktaki uyanışı ve Anadolu'daki Ermeni nüfusunun gerileyişini gözlemleyerek, Abdülhamid'in mutlakiyetçi yönetimini tek başına deviremeyeceğini anladığından Türk devrimcilerle ortak hareket etme girişimlerini hızlandırmıştır. Taşnaksutyun'un 1907 yılında Viyana'da gerçekleştirdiği Dördüncü Dünya Kongresi kendi tarihleri açısından çok önemli bir yere sahiptir. Bu toplantıda; dini, dili, ırkı ne olursa olsun başkalarıyla iş birliği yapılması anlayışı benimsenmiştir. Kürtler'in bu dönemdeki meşruiyet karşıtı tutumunu da fırsat bilen Taşnaksutyun, İttihatçıların desteğini almaya çalışmıştır.

Bu gelişmeler ışığında Ermeni Devrimci Federasyonu, Ahmet Rıza Bey liderliğindeki İTC ile Prens Sabahattin liderliğindeki Âdem-i Merkeziyet Cemiyetine çağrıda bulunmuştur (Kuran, 1959:234). 1907 senesinin son dönemindeki siyasi atmosfer devrimci gruplar açısından son derece uygun bir durumdan oluşundan, 1902 Kongre sürecinde ayrılan iki İttihatçı yapılanma farklılıkları bir kenara bırakarak bir araya gelmiş ve II. Jön Türk Kongresi 27-29 Aralık 1907'de Taşnaksutyun Cemiyeti üyelerinin de katılımıyla Paris'te gerçekleştirilmiştir.

Kongre esnasında şiddetli tartışmalar yaşansa da netice olarak şu kararlar alınmıştır: “Her cemiyet kendi kimliğini korumakla birlikte prensiplerini

bir kenara bırakacak, istibdata son vermek için ortak program çerçevesinde çalışılacak, Taşnaksutyun, ıslahat meselesi üzerinden güçlü devletlerin Osmanlı Devlet'nin içişlerine müdahil olmaları çağrısından vazgeçecek ve merkezi devleti destekleyecek" şeklindedir (Kuran, 1959:287-288).

Tek amacı II. Abdülhamid karşıtlığında tek cephe oluşturmak olan bu kongre sonrası yapılan ortak açıklamada;¹⁵ Abdülhamid yönetiminin sadece Hristiyanlara değil aynı zamanda Müslümanlara da zarar verdiği, istibdat yönetiminin eğitimden ekonomiye, seyahat özgürlüğünden sanayinin gelişmesine kadar birçok hususta vatandaşları ve kamu kurumlarını zor durumda bıraktığı şeklinde eleştiriler sıralanmıştır.

Hem kongre esnasında yaşanan tartışmalar ve karşılıklı beklentiler hem de mutabık kalınan metin dikkate alındığında; Ermeni örgütlenmesinin bağımsızlık elde etme yolunda Abdülhamid yönetimini en önemli engel olarak gördüğü ve bu anlamda meşruti bir yönetimin getireceği atmosferden de beslenmek üzere İttihatçılar ile iş birliği geliştirdiği çok nettir. Buna karşılık İttihatçıların ise devleti kurtarmanın tek yolu olarak gördüğü meşruti (anayasalı) yönetime geçmek, Ermenileri merkezîyetçi bir devletin Osmanlı Milleti çatısı altında tutabilmek ve güçlü devletlerin aparatı olmaktan çıkartarak onların müdahalelerini engellemek amacıyla sun'i de olsa ittifak çabalarını sürdürdüğü görülmektedir.

2.5. İttihat ve Terakki ile Taşnaklar Arasındaki İttifak Antlaşması

1907 Kongresi sonrası Abdülhamid karşıtlığı noktasında ortak bir çerçevede buluşan unsurlar, amaçlarına ulaşmak için; silahlı direniş dahil, siyasi ve ekonomik grev, memur grevi, vergiden kaçınma gibi yöntemler belirlemişlerdir.¹⁶

15 Türkçe metin için bkz., "Osmanlı Muhalif Fırkaları Kongresinin Beyannamesi," Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, s.238-242.

16 Abdülhamid muhalifliği bağlamında varılan bu anlaşma, gruplar arasındaki görüş ayrılıklarının da sona erdiğini göstermemektedir. Bunun en net göstergesi; bazı kesimlerin ademi merkezîyet sisteminden duyduğu rahatsızlık, Avrupalı devletlerin müdahil olmasıyla Avrupa'daki Osmanlı topraklarının parçalanacağı endişesi ve Ermenilerin asıl amaçlarından vazgeçmemesiydi.

1907 Yılı'nın sonlarında ülkedeki iktisadi huzursuzluklar ile Rusya ve İran'daki devrimlerin etkisiyle Abdülhamid karşıtlığında gelişen isyanlar, ülkenin birçok yerinde meydana gelmeye başlamıştır.

II. Meşrutiyetle birlikte Meclisi Mebusan tekrardan açılarak İTC ile Taşnaksutyun arasındaki ilişkileri zirve noktasına taşıyan Anayasalı yönetim anlayışı benimsenmiştir.¹⁷ 31 Mart hadisesinin İttihatçılar lehine sonuçlanması ile II. Abdülhamid yönetimine son verilmiştir. 1909 tarihli Adana olaylarının¹⁸ ardından, Taşnaklar ve İTC müzakerelere başlamış ve 3 Ağustos 1909 tarihinde iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Osmanlıca ve Ermenice yazıya dökülen bu metindeki vurgulanan en kayda değer husus, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına karşı mücadele edileceği maddesidir.

Jön Türk ve Taşnaksutyun ittifakından sonra halkın mevcut otoriteden memnun olmadığını gösteren birçok olay yaşanmıştır. “Şahsi Vergi” gibi yeni vergi düzenlemelerinin uygulanmaya konması, yerel yöneticilerin yolsuzlukları ve liyakatsızlıkları ve Anadolu'da örgütlenen İttihat ve Terakki'nin çalışmaları sonucu hükümet karşıtı eylemler düzenlenmesine sebep olmuştur. Bu durumun basın-yayın organları aracılığıyla sistemleştirilmesi ile yerel örgütlenmeler artarak Anadolu'nun birçok ilinde ayaklanmalar meydana gelmiştir. Kastamonu, Erzurum, Trabzon, Bitlis, Diyarbakır ve Van olayları bu bağlamda öne çıkmaktadır (Günay, 2015:73-106).

1908 Temmuz sonrası Taşnaklar, İstanbul'dan Van'a kadar varlık gösterdikleri alanlarda İTC birlikteliği nedeniyle silahlı faaliyetlerini bırakmışlardır. Anayasanın yeniden yürürlüğe konması ve meclisin yeniden açılması bu kararda çok etkili olmuştur. Örneğin Van Ermeni Taşnak Merkez Komitesi'nin imzasıyla İTC'ye gönderilen bir telgrafta; Meclisin tekrardan açılmasından duyulan memnuniyet dile getirilerek, bütün Osmanlı unsurlarının hukukunun muhafaza edileceği teminatı verilmekteydi.¹⁹ Ermeni

17 Patrik İzmirliyan Efendi ve diğer ruhaniler, Millet-i Osmaniye'nin saadet ve selameti için dualar ederek meşrutiyete ve unsurların birliğine olan desteklerini göstermişlerdir. Konu ile ilgili bkz., Şura-yı Ümmet, No:49-140, 23 Teşrinasi 1908, s.2.

18 9 Nisan 1909 Cuma günü, İsfendiyar ve Rahim isimindeki iki Müslüman gencin, Ohannes isimli bir Ermeni tarafından öldürülmesiyle başlayan olaylar... 1909 yılında Adana ve çevresinde meydana gelen olaylarla ilgili olarak bkz. 1909 Adana Olayları/Makaleler, Ed. Kemal ÇİÇEK, TTK, Ankara, 2011.

19 Bkz. Şura-yı Ümmet, No:53-140, 5 Kanunuevvel 1908, s.6.

devrimci hareketi 1908-1912 yılları arasında farklı bir boyut kazanmış, Ermeniler pasif bir pozisyon alsa da kendi silahlı örgüt ve ulusal niteliğini devam ettirmişlerdir.

3. II. Meşrutiyet Sonrası Jön Türk-Ermeni İlişkisi

II. Meşrutiyet'ten önce Abdülhamid karşıtlığında tek cephe olan muhalefet, Meşrutiyet'in tekrar ilanının akabinde de ortak kutlamalarda bir araya gelmiştir. Türklerle birlikte Ermeniler dahil diğer unsurlarda meydanlarda kardeşlik yeminleri dile getiriyorlardı. Enver Paşa, *"Bundan böyle Bulgar, Yunan, Eflak, Yahudi, Müslüman yoktur. Hepimiz kardeşiz, eşitiz ve Osmanlı olmaktan gururluyuz!"* diyordu.²⁰ İTC'nin önde gelen isimlerinden Enver ve Talat Beyler, Taşnaksütyun'un meşrutiyete geçişte katkılarının olduğunu ispat edercesine Ermeni mezarlıklarını ziyaret etmişlerdir.

Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından daha önce yurt dışına kaçan Ermeniler genel af çıkarılmasıyla birlikte tekrardan geri dönmüşlerdir. Geri dönenler arasında Ermeni Taşnak Komitesi mensupları da bulunmaktaydı. Söz konusu komite mensupları daha önce kaybettikleri itibarlarını tekrar elde etmek için halk üzerinde baskı oluşturmuşlardır. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlükçü ortamı fırsat bilen Ermeniler bilhassa Doğu vilayetlerinde örgütlenerek rahat bir şekilde faaliyetlerini artırmışlardır.

1908 İhtilalinin ardından, hükümet etme nüfuzu gün geçtikçe, "Meşrutiyetin sağlayıcıları unvanı" ve siyasi kuvvetleri hasebiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eline geçmişti. Cemiyet'in ilk zamanlar Ermenilere verdiği mesaj, Meşrutiyet'ten evvelki Ermenilerin bölücü amaçlarını terk etmeleri ve Meşrutiyet'in getirdiği eşitlik ortamında Osmanlı vatandaşı olarak kalmaları yönündeydi.

Bu mesaja ihtilalden evvel İttihatçılarla oldukça aktif iş birliği yapan Taşnaksütyun Cemiyeti önemli ölçüde uymaya çalışırken Komitacılar bilhassa Hınçak ekibi ile birlikte diğer iki grup, Doğu Anadolu'da Erme-

20 Bkz. Şura-yı Ümmet, No:76-140, 5 Kanunuevvel 1908, s.5.

nilerle تنها yerlerde “Ermeni özerkliği” istemeyi devam ettirmişler ki, bu istek İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından hiçbir vakit kabul görmemiştir (Kocabaş, 2014:12).

Tüm bu ittifakı bozmama çabalarına karşı İTC ile Ermeniler arasındaki ilişkiler 1910 yılından sonra olumsuz seyretmeye başlamıştır. Ermeni basınında sıklıkla değinilen İTC eleştirileri ile Ermenilerin R uslarla münasebetlerini artırmaları ve paralel siyaset izlenmesi iki yapı arasındaki uzaklaşmayı net bir şekilde göstermektedir.

Taşnaksütyun tarafından yapılan 18 Temmuz 1912 tarihli çağrıda; *“Bağımsız bir parti olarak, başka hiçbir partiye bağlı olmadıklarını” ifade etmeleri* ve İTC hükümetine yönelik *“Güvensizliği önleme, vergileri indirme, İslamcılıktan ve Türkçülükten vazgeçme, anayasal özgürlükleri güvence altına alma”* söylemleriyle ittifakın sona erdiğini ilan etmiştir.

İTC ve Ermeniler arasındaki ılımlı hava, uzlaşmaz bir çizgi çizerek I. Cihan Harbi dönemine kadar ilerlemiş, bu savaş günlerinde yaşanan olaylar ise “ittifaktan ihtilafa” geçişin temellerini oluşturmuştur.

Meşrutiyetin yeniden ilanından özellikle Balkan Harbine kadar geçen sürede inişli-çıkışlı devam eden karşılıklı taktiksel münasebetler gerek iç etkenler gerekse dış etkenler sebebiyle, bitme noktasına gelmiştir. İTC'nin; ülkenin toprak bütünlüğünün korunması, Azınlıklarla yaşanacak sert çatışmaların güçlü devletler tarafından 61. madde üzerinden müdahil olma durumunu oluşturacağı düşüncesiyle ılımlı havayı muhafaza etme yönünde çaba harcadığı anlaşılmaktadır.

3.1. İttifaktan İhtilafa Giden Yolda İç Gelişmeler

II. Meşrutiyet Osmanlı modernleşme sürecindeki en önemli sacayaklarından birisidir. Eski ile yeninin, geleneksel olan ile modern yapının karşılıklı etkileştiği ve çatıştığı bir ortamı beraberinde getirmiştir. Bu ikilik sadece devlet ile toplum arasında değil devletin idari, siyasi ve hukuki düzenlemelerinde de etkili olmuş, modern ile gelenek yan yana gelmiştir. Türkler ve Ermeniler Meşrutiyetin coşkusuyla birlikte yaşasalar da yeni rejim karşısındaki bu heyecan zamanla azalmıştır.

Meşrutiyetin ilan edilmesinin ardından genel af kararıyla birlikte birçok Ermeni komiteci ülkeye dönme fırsatı bulmuştur. Hükümet “her şeyi serbest bıraktığı gibi” silah ticaretini ve ithalatını da serbest bırakmıştır. Bu durum Ermenilerin silahlı örgütlenmesinin önünü daha çok açmıştır. Ermeniler Meşrutiyet sonrası ortaya çıkan geniş özgürlük atmosferini, ilk aşamada kendini savunmak daha sonra ise hak iddialarını saldırgan biçimde elde etmek için ülke içine silah ve mühimmat sokmuştur.

Toplum içerisindeki dinamikleri etkileyen Ermeniler tarafından tetiklenen diğer önemli hususlar açısından, ekonomik anlamda yaşanan gelişmeler, çıkar çatışmaları ve olayların Müslüman-Hristiyan karşıtlığına taşınması öne çıkmaktadır.

Bu bağlamda Meşrutiyet sonrası meydana gelen Maraş, Kayseri, Adana ve Tarsus olayları ile Doğu Anadolu illerinde eşrafın toprak üzerindeki hakimiyetinin kırılması beklentisinin; çeşitli etnik-dini ve aşiret yapısı nedeniyle problemlerle sonuçlanması da bir diğer önemli husustur.

Doğu Anadolu'daki bu durumdan etkilenenler sadece Ermeniler ile Türkler arasında sınırlı değildir. Olayların tetiklenmesi noktasında Kürt aşiretlerin Hristiyan olan ve olmayan ahaliye yönelik düşmanca tavrı da öne çıkmaktadır. Kürt aşiretler bu dönemde Osmanlı askerleriyle sıkça çatışmaya girip yeni rejimi benimsemeyen bir görüntü sergilemişlerdir. İttihat ve Terakki tüm çabalarına rağmen Kürtlerin meşruti yönetime ısınmalarını sağlayamamışlardır. Kürtlerin bu tutumunun altında yatan en önemli sebep, Meşrutiyetin ilanından sonra Müslümanlar ile Ermeniler arasında en çok meydana gelen problem olan arazi anlaşmazlığıdır. Özellikle Sason isyanı sonrası Osmanlı vatandaşlığından çıktığına dair senet imzalayıp, mal, mülk ve arazilerini satıp tekrar geri gelmemek üzere başta Rusya olmak üzere yabancı ülkelere giden Ermenilerin arazileri, Kürtler tarafından kullanılıp zamanla sahiplenilmiştir. Meşrutiyet sonrası bu kişilerin tekrar geri dönmeleri akabinde huzursuzluklar bilahare şiddetli anlaşmazlıklar başlamıştır.

Meşrutiyet sonrası birçok Ermeni komitacınının yurda döndüğüne yukarıda değinilmiştir. Yurt içinde gerçekleşen olayların altında bu komita-

cılar vardı. Bunların çoğu Rus ya da İran tâbiyetindeydi. İTC hükümeti ülkeye girmek isteyen kişilere, uyruklarından vazgeçip Osmanlı uyruğunu almaları şartı koştı. Rus ya da İran uyruklu birçok Ermeni komiteci Osmanlı tâbiyeti başvurusunda bulunmuş ve Taşnaksutyun Cemiyetinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Buldukları bölgelerde Müslümanların Ermenilerle, Ermenilerin de kendi aralarındaki ilişkilerini bozmuşlardır.

3.2. İttifaktan İhtilafa Giden Yolda Dış Gelişmeler

İttihatçılar ile Ermeniler arasında ittifaktan ihtilafa giden süreçte önemli rol oynayan dış aktörlerden birisi Rusya'dır. Rusya Ermeni davasını Osmanlı Devleti'ne karşı bir koz olarak kullanmak için Avrupa'yı kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Nitekim bu yolla Osmanlı Devleti'ne baskı ve müdahale zemini elde etmeye çalışmıştır.

Rusya'nın Ermenileri desteklemesinde oynadığı öncü rol karşılıklı bir birliktelik oluşturmuştur. Rusya öncelikle Osmanlı sınırına yakın bölgelerdeki Ermeni nüfusunun sadakatini garanti altına almıştır. İkinci olarak, Osmanlı tebaası Ermenilerin Rusya'yı kurtarıcı olarak görüp ortak amaçlar etrafında birleşmelerinin sağlamıştır. Son olarak da Birleşik devletler, İngiltere, Fransa ve İtalya gibi çok sayıda ülkede etkili ve zengin Ermenilerin desteğini almıştır (Günay, 2015:284).

Parlamentarizmin kalbi olarak kabul edilen İngiltere'nin meşrutiyeti desteklemesi beklenirken,²¹ İngiltere de Ermenilerin amaçlarına her türlü katkıyı vermekten geri durmamıştır. Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı koz olarak kullanıp, Rusya'ya karşı ise baskı aracı olarak kullanmayı hedeflemiştir. İngiltere'nin Ermeniler üzerinden Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasının en önemli gerekçeleri olarak; Ermeni meselesinin uluslararası bir durum alması, meşrutiyet yönetiminin başarılı olması durumunda benzer hareketliliğin kendi sömürü ülkeleri olan Mısır ve Hindistan'da yaşanma ihtimali ve İTC'nin İttihad-ı İslam anlayışından kaynaklı çekincelerdir.

21 Meşrutiyetin yeniden ilanının ardından II. Abdülhamid'in Almanlarla yakın siyasetini beğenmeyen İTC, İngiltere ile yakın ilişki kurmak istemiştir. Şura-yı Ümmette kaleme alınan "Osmanlılar ve İngilizler" başlıklı yazıda; Meşrutiyet yönetimini en fazla destekleyen ülkenin İngiltere olması ve Akdeniz ile Süveyş'teki çıkarları hesap edilince Osmanlı Devleti'nin devamlılığını isteyecekleri bunun ortak menfaat olduğu ifade edilmektedir. Detay için bkz. Şura-yı Ümmet, No:72-140, 16 Kanunuevvel 1908, s.1.

İTC anayasalı yönetime yeniden geçişi devleti kurtarmanın reçetesi olarak görürken, iktidara geldiği dönemden sonra iç dinamiklerin yanı sıra devletin siyasi durumunu derinden etkileyecek dış meselelerle de yüzleşmek durumunda kalmıştır. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Girit'in Yunanistan'a bağlanmasından sonra Trablusgarp ve I. Balkan Savaşları Osmanlı devletine en ağır darbeleri vuran gelişmeler olmuştur.

1908-1913 yılları arasında Suriye ve Yemen'deki karışıklıklardan, ülkenin çeşitli bölgelerindeki isyanlara, Trablusgarp Savaşı'ndan, Arnavut isyanına kadar birçok gaileyle uğraşan İTC hükümetinin Ermenilerle ilişkisi, özellikle Balkan Savaşlarının ardından önemli ölçüde değişmeye başlamıştır.

Balkan Harbi sadece yaşanan insani kayıplar açısından değil aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin askeri ve siyasi anlamda ne ölçüde zayıf olduğunu da göstererek onu paylaşmak isteyen bilhassa İngiltere ve Rusya açısından iştah artırıcı bir tablo ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti'nin paylaşılması noktasında çeşitli senaryolarla haritalar farklılaşsa da değişmeyen husus Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti hayalidir. Bu sebeptendir ki Ermeni örgütler, günümüz devlet dışı aktörleri rolünde varlığını sürdürmüştür.

Taşnaksütyun, Balkan Savaşlarından sonra bir yandan ıslahat girişimlerini ivmelendirmeye çalışırken diğer yandan Rusya'nın müdahil olmasını sağlamaya yönelik iç karışıklıklar çıkarmıştır. Balkanlardaki milliyetçi hareketlerden etkilenen Taşnaklar, devletin içinde bulunduğu koşulları da dikkate alarak İttihatçılarla devam eden iş birliğini sonlandırmak istemişlerdir. 1912 yılındaki seçimlerde ittifak devam etse de ikili ilişkiler 1913 başlarında gerilmeye başlamıştır. Doğuda meydana gelen olaylar, coğrafyada Rusya etkisinin artması ve Balkan Savaşı esnasında Türk ordusundan ele geçirilen mühimmatın önemli kısmının Antrantik Ozanyan tarafından Ermeni komitelerine aktarılmasıyla birlikte Ermeni silahlı eylemlerinin artması; Taşnakların İTC'ye karşı bakışının tamamen değiştiğini göstermektedir.

Van civarında etkinliğini iyice artıran Taşnaklar, Kürt baskınlarını bahane ederek, silahlı örgütlenmelerini meşrulaştırmaya ve bölgede kendi hâkimiyetlerini sağlamaya çabalamışlardır. Bu durum Rus belgelerine de yansımıştır.²² İstanbul'u ele geçirme hayallerini daima yaşatan Rusya, bu durumun gerçekleşmeme ihtimalini de dikkate alarak Anadolu'nun doğusunda hakimiyet kurma planlarını sürdürmüştür. Bu bağlamda Ermeniler üzerinden Müslüman-Hristiyan çatışmasını körüklemeye çalışmış, Kürt meselesiyle yakından ilgilenmiş ve ayrılıkçı hareketleri desteklemiştir. Bir yandan batılı devletlere karşı Ermenilerin hamiliğini üstlenmeye çalışan Rusya, diğer yandan Kürtleri örgütleyerek Kürt-Ermeni çatışmalarını körüklemiş ve kurtarıcı pozisyonunda varlık göstermeye çabalamıştır.

Bölgede tansiyonun iyice arttığını gören İTC hükümeti, ana tehdidin arazi meselesi olduğunun farkındaydı. Arazilerin Ermenilere iade edilmesi kararını kabul etmeyen Kürtler ile hükümetin arası iyice açıldı. Bu durumu kullanan Rusya Kürtlerin de kurtarıcısı rolüyle yeniden devreye girdi. Bu durum Van ve Bitlis başta olmak üzere Kürt terör eylemlerinin gerçekleşmesine zemin oluşturdu. Para ve silah-mühimmat desteği bulan Kürtler, Rus propagandalarıyla birlikte Kürdistan ve Kürt milliyetçiliğiyle ilgili konuları da işlemeye başlamışlardır. İlk aşamada bölgede asli unsur olduklarını düşünen Kürtler, Ermeni yani Hristiyan devleti kurulmasına karşı çıkarken, gelinen nokta itibarıyla Kürt devleti kurulmasının koşulu olarak Ermeni devletinin varlığını ve dış devlet müdahalesinin gerekliliğini savunmuşlardır.

Sonuç

İttihat ve Terakki oluşumunun kökeninde Yeni Osmanlılar hareketi yer almıştır. Devletin siyasî, askerî, sosyal ve iktisadî açıdan sorunlarının büyümesi, inkılap taraftarlarının Sultan Abdülhamid tarafından pasivize

22 Van'daki Rusya İmparatorluğu Konsolos Yardımcısı S. P. Olferyev'in Kafkasya Askeri Bölge Karargahına Gönderdiği 1 Temmuz 1912 tarihli Rapor. Gizli. Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi, Fond 1300, Liste 1, Dosya 1366, Yaprak 198-200'den naklen Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri), haz. Mihail Bashanov, çev. İlyas Kemalöglü, Ankara, TTK Yay., 2019.

edilmesi ve istibdat yönetimi halk ve bürokrasi içerisindeki rahatsızlığı artırmıştır. Karşı bir örgütlenme ihtiyacı olarak ortaya çıkan ilk önemli oluşum İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir.

Birbirinden belirgin bir kopuş yaşamış iki farklı zihniyetin ürünü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşünsel kökeninde iki önemli karakter olarak Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin karşımıza çıkmaktadır. Her ikisi de vatan nasıl kurtulur sorusuna yanıt olarak meşruti bir yönetim, Avrupalı yöntem ve düşünce, anayasalı yönetim hususlarında ortak görüşe sahiptirler.

Ancak 1902 tarihli ilk Jön Türk Kongresinde hizipleşmeye varan görüş farklılıkları kendisini göstermiştir. Ahmet Rıza, pozitivist düşünceden etkilenimle, devleti merkeze alan, Türkleri devlet idaresinde hakim kılmayı önceleyen, Cumhuriyet dönemi devletçilik anlayışına kaynaklık edecek "Milli İktisat" fikrini savunan, yabancı devlet müdahilliğini reddeden bir tutuma sahipken; Prens Sabahattin ise kendisine özgü sosyolojik bir bakış açısıyla "adem-i merkeziyet teşebbüs-i şahsi" anlayışında; bölgesel özerklik, yerinden yönetim, özel teşebbüs, özel mülkiyet, bireycilik, ilm-i ictima hususlarının devlet yönetiminde uygulanması gerektiğini savunmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne kaynaklık etme noktasındaki en önemli faaliyeti II. Meşrutiyet devrimidir. İmparatorluktan yeni bir Türk devletinin inşası yolunda en kilit aşamalardan biri olan II. Meşrutiyet, 23 Temmuz 1908 tarihinde 1876 tarihli Kânûn-i Esâsî'nin tekrardan yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. Çok büyük oranda İttihatçıların girişimleri neticesinde ilan edilen ve iktidarı her yönüyle etkileyen bu devrim sürecinde İttihatçıların en büyük destekçilerinden biri Ermeni Taşnaksutyun örgütüdür.

II. Meşrutiyet'i, meclisin yeniden açılması ya da Kânûn-i Esâsî'nin yeniden uygulanması olarak basitçe nitelendirmenin, Meşrutiyet'in Türk siyasal hayatında yarattığı köklü değişimleri anlamlandırmakta oldukça yetersiz kalacağı değerlendirilmektedir. Nitekim 1908 tarihli devrim hareketiyle II. Abdülhamid'in istibdat devri ve mutlakiyetçi yönetim anlayışı terk

edilmiş, İttihatçılar, çağdaş ve merkezi bir devlet yapısı ekseninde, iktisadi, siyasal, toplumsal alanda amansız bir mücadeleye girişmişlerdir.

Tüm bu süreç içerisinde İttihatçıları hedeflerine ulaştırma noktasında gayrimüslimlerle ittifak etmesi kendileri açısından elzemdi. İTC merkez komitesi Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu askeri, siyasi, iktisadi ve toplumsal çözümlerle birlikte parçalanmaya doğru gittiği düşüncesiyle, buna çözüm olarak **İttihad**-ı Anasır fikriyatını öne çıkarmış ve resmi yayın organı Şura-yı Millet'te "Osmanlı Milleti" kavramını işlemiştir. Milliyetçilik düşüncesinin oluşturduğu hava sadece Gayri Müslimler arasında değil Arap, Arnavut gibi Müslümanların arasında da görülmeye başlamıştır.

Meşrutiyet taraftarı olan Abdülhamid muhalif yapıları dağınık bir görüntü sergilemekteydiler. İTC ve Taşnaksutyun dahil Osmanlı yönetimine muhalif olan yapılar organize bir şekilde ilk kez Paris'te 1902 yılında kongre gerçekleştirebilmişlerdir. Ancak Ermenilerin Berlin Antlaşmasında yer alan 61. madde üzerinden reform taleplerinin karşılanması noktasında yabancı devletlerin garantörlüğünü talep etmesi kongrenin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Her iki yapı da amaca giden yolda Abdülhamid yönetimini en büyük engel olarak gördüklerinden tek başlarına hareket etmenin sonuç getirmeyeceği düşüncesiyle tekrardan 1907 yılında 2. Jön Türk kongresinde bir araya gelmişlerdir. Kongrede alınan kararlar sonrası Anadolu'nun birçok vilayetinde karışıklar çıkması ve söz konusu eylemlere bazı din adamları ve esnafların da destek vermesi nedeniyle bastırılmaması gibi nedenler sonucu II. Abdülhamid yeniden meşrutiyeti ilan etmiştir.

Meşrutiyetin yeniden etkin olmasıyla birlikte eşitlik, özgürlük, adalet gibi değerlerin İmparatorluk bünyesindeki tüm unsurları bir araya getireceğini düşünen İTC hükümeti genel af ilan etti ve aralarında komite üyelerinin de olduğu çok sayıda Ermeni geri dönmüştür. Bunlara silahlanma serbesti ve iletişim özgürlüğü de eklenince Ermeniler artık çok rahat şekilde propaganda yöntemini de kullanarak örgütlenme faaliyetleri yürütmüşlerdir.

İTC'nin Taşnaklarla olan ittifakından rahatsız olan Taşnak mensupları ve Patrikhanenin faaliyetleriyle Adana, Van, Bitlis, Muş ve özellikle İstanbul'da ittifakı zora sokacak Müslüman-Hristiyan çatışmaları yaşandı. Bu olaylar meşrutiyet rejimini de tehdit ettiği için her iki yapı da iş birliğine devam etmiştir.

Ermenilerin, İTC idaresinden en büyük beklentilerinden biri Doğu vilayetlerindeki asayiş, güvenlik problemlerine ek olarak Kürtlerle süregelen arazi anlaşmazlıklarının çözümüdür. Van civarında etkinliğini iyice artıran Taşnaklar, Kürt baskınlarını bahane ederek, silahlı örgütlenmelerini meşrulaştırmaya ve bölgede kendi hâkimiyetlerini sağlamaya çabalamışlardır. Rusya ise bu durumu yakından takip ederek, Anadolu'nun doğusunda hakimiyet kurma planlarını kapsamında Ermeniler üzerinden Müslüman-Hristiyan çatışmasını körüklemeye çalışmış, Kürt meselesiyle yakından ilgilenmiş ve ayrılıkçı hareketleri desteklemiştir. Bir yandan batılı devletlere karşı Ermenilerin hamiliğini üstlenmeye çalışan Rusya, diğer yandan Kürtleri örgütleyerek Kürt-Ermeni çatışmalarını körüklemiş ve kurtarıcı pozisyonunda varlık göstermeye çabalamıştır.

Ermenilerin Ruslarla yakın siyaset izlemesinin Osmanlı Devlet açısından askeri, iktisadi, demografik, sosyolojik sonuçları olmuştur. Ermeniler isyan ettikçe Osmanlı devletinin çatışma alanlarını genişletiyor bu durumda Rusya'nın daha rahat ilerlemesini sağlıyordu. Ermeni çeteleri Müslüman halka yönelik katliamlar gerçekleştirerek birçok Müslüm vatandaşın hayatını kaybetmesine, yaşadıkları yerlerden göç etmelerine bilahare Anadolu genelinde büyük nüfus hareketliliğine neden olmuştur.

Sonuç olarak II. Meşrutiyet'in getirmiş olduğu atmosferi; İttihatçılar vatani kurtaran reçete olarak görürken, Ermeniler ve diğer unsurların ise özerklik hatta bağımsızlığın yolu olarak algıladığı görülmektedir. Bilhassa etnik temelli oluşturulan Ermeni muhalif grupların İmparatorluktan ayrılma hedeflerinin onları, Osmanlı topraklarında silahlı gerilla eylemlerine kadar götürdüğü ancak terör ve propaganda yolu ile hedeflerine varamayacaklarını idrak ettiklerinde diğer muhalif örgütlerle iş birliğine gitme stratejisi izledikleri nettir. Anadolu'da meydana gelen isyanlar ve Trablusgarp

ile Balkan Savaşları süreci ve neticeleri ile Rusya ve İngiltere gibi devletlerin yeniden müdahil olmalarını fırsat bilen Ermeni komiteleri; bağımsız Ermeni devleti hayali ile ayrılıkçı terör faaliyetlerine devam etmiş ve sun'i olan ittifak çökmüştür.

Kaynakça

Araştırma ve Tetkik Eserler

Ahmad, F. (2010). “İttihat ve Terakki (1908-1914)», Çev. N. Yavuz, Kaynak Yayınları: İstanbul.

Ahmad, F.&Rustow, D. (1976). “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918”, Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, c. IV, V, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını: İstanbul.

Aşçı, E. (2019). “İttihat ve Terakki Cemiyeti», *Milli Mecmua*, Ötüken Yayınları: İstanbul.

Ataöv, T. (1985). “İki Olağüstü Ermeni kaynağı-Ppazian ve Katchaznouni”, “Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu: Ankara.

Çiçek, K. (2011). “1909 Adana Olayları/Makaleler”, TTK Yay.: Ankara.

Günay, N. (2015). “Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler, Girişim Matbacılık: Ankara.

Gürün, K. (1985). “Ermeni Dosyası”, TTK Yay.: Ankara.

Hanioğlu, Ş. (1985). “Osmanlı Devleti’nde Mesleki İctima Akımı”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları: İstanbul.

Kabaçalı, A. (2003), “Talat Paşa’nın Anıları”, Türkiye İş Bankası Yay.: İstanbul.

Kansu, A. (2017). “Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimattan Meşrutiyet’e, *Prens Sabahaddin’in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakar Düşüncenin İthali*, İletişim Yayınları: İstanbul.

Karpat, K. (1996). “*Türk Demokrasi Tarihi*”, Afa Yayınları: İstanbul.

Kocabaş, S. (2007). *Ermeni Meselesi Nedir, Ne Değildir?* Vatan Yay.: İstanbul.

Kuran, A. B. (1959). “*Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde İnkılap Hareketleri*”, Çeltüt Matbası: İstanbul.

Kuran, A. B. (1959). “İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler “, Çeltüt Matbası: İstanbul.

Lewy, G. (2012). “1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu”, Timaş Yay.: İstanbul.

Nalbandian, L. (1975). *The Armenan Revolutionary Movement: The Deveelopment of Armanian Political Parties through the Nineteenth Century*, Third Printing, University of California Press: Berkeley and Los Angeles.

Öke, M.K. (1996). “Ermeni Sorunu (1914-1923), İz Yayınları: İstanbul.

Pakalın, M. (1993). “Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü”, Cilt II, MEB Basımevi: İstanbul.

Sarınay, Y. (2006). “Ermeni Tehciri ve Yargılamalar”, Türk-Ermeni İlişkileriin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri: Ankara.

Sencer, M. (1984). “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetmel Gelişmeler*”, Sevinç Matbaası: Ankara.

Şavlı, H. (2012). “Ermeni Milliyetçilik Hareketlerinin Doğuşu Taşnak-İttihat ve Terakki İttifakı”, Ermen Araştırmaları Dergisi, Sayı 41.

Temo, İ. (2013). “**İttihat ve Terakki Anılarım** Atatürk’ü Niçin Severim, Alfa/Arşiv: İstanbul.

Tunaya, T. Z. (1998). “*Türkiye’de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*”, İletişim Yayınları: İstanbul.

Tuygan, A. (2009). *Armen Garo’nun Anıları&Osmanlı Bankası*, Belge Yay.: İstanbul.

Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları: İstanbul.

Yavuz, F. “Osmanlı Devleti’nde Ermeni Terörü 1896 Osmanlı Bankası Baskını”, Sayı:28, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Yılmaz, D. (2001). “Osmanlı’nın Son Yüzyılı”, Çizgi Kitabevi: Konya.

Zurcher, E. J. (1995). “Modernleşen Türkiye’nin Tarihi”, (Çev. Y. Sanner), İletişim Yayınları: İstanbul.

Sürelî Yayınlar

Şura-yı Ümmet, No:4, 23 Mayıs 1902, s.1.

Şura-yı Ümmet, No:57, 13 Ağustos 1904, s.1.

Şura-yı Ümmet, No:49-140, 23 Teşrinasi 1908, s.2.

Şura-yı Ümmet, No:53-140, 5 Kanunuevvel 1908, s.6.

Şura-yı Ümmet, No:76-140, 5 Kanunuevvel 1908, s.5.

Şura-yı Ümmet, No:72-140, 16 Kanunuevvel 1908, s.1.

Yayımlanmış Belgeler

Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri), Haz. Mihail Bashanov, Çev. İlyas Kemaloğlu, Ankara, TTK Yay., 2019.

Extended Summary

The formation of the Committee of Union and Progress (ITC); The ideas of the New Ottomans, represented by the Ottoman ruling intellectuals, who sometimes intensified with each other and distanced themselves from time to time, were the source. In a period when the political, military, social and economic problems of the state were growing, the discomfort in the people and bureaucracy and the II. The growing need for organization against Abdulhamid formed the basis of the CUP. The CUP entered into an alliance with the Ottoman minorities in the process of reintroducing the Constitution into a constitutional government. However, II. The at-

mosphere brought by the Constitutional Monarchy; While the Unionists saw it as a recipe that saved the homeland, Armenians and other ethnic elements perceived it as a way of autonomy and even independence. It is an important question what the mutual expectations of these two structures are, whose aims are different from each other, and what they achieve with the alliance process. Although there are many studies on both structures, it is of particular importance to consider their relations with each other together with the internal and external dynamics of the period. Especially after the 1878 Russian War ended in defeat, the Ottoman Empire lost power, and the Balkan nations established their own national states or became stronger with the support they received from Russia. Armenians, who wanted a similar result, also made separatist demands. Armenians' demands for autonomy and independence; It was evaluated as an actor that legitimizes its existence in the geography for both Russia and countries such as England, Germany and France, and it was included in the 16th Articles of the 1878 Ayestefanos Treaty and the 61st Articles of the Berlin Congress of the same date. The Central Committee of the Committee of Union and Progress put forward the understanding of the "Ottoman Nation" in order to stop the bad course of the state and prevent its disintegration. In the context of this understanding, the re-declaration of its legitimacy and the II. The CUP and the Dashnaksutyun Society, which saw the end of Abdulhamid's rule as a solution, formed an alliance. II. This alliance, which was formed with many structural and political changes after the Constitutional Monarchy; It continued until 1913 by going through a process of ups and downs. The reform demands of the Armenians, which were expressed at first, turned into independence efforts with many methods, including terror and propaganda, by establishing organizations over time, and there were developments that naturally led the artificially formed alliance to break up. In our study, we examine the relations between the Taşnaksutyun Party, which is the organized state of the Armenians, and the Union and Progress, which sees itself as the representative of the Ottoman elements, together with the domestic and foreign politics of the period. It is aimed to reveal on the level of constitutional monarchy.